

БОЛАЛАРНИНГ ИЖТИМОЙ МУҲИТГА МОСЛАШУВИДА ПСИХОЛОГИК ҲИМОЯЛАНИШ МУАММОЛАРИ

Хурвалиева Гармиза Латиповна

Чирчиқ давлат педагогика университети Мактабгача таълим факультети,
педагогика фанлари (DSc) доктори, доцент

АННОТАЦИЯ

Мақолада психологик ҳимояланиш шахсинг муқим барқарор ривожланиш тизими эканлиги асосланган. Болаларда кўрқув ҳисси, хавотир ва низоларни онгли равишда бартараф қилишга қаратилган психологик ҳимояланиш юзасидан маълумотлар келтирилган.

Калит сўзлар: шахс, ижтимоийлашув, ҳимояланиш, “Мен” образи, мулоқотчанлик, механизм, ҳиссиёт, эгоистик, зўриқиш, диққат, ҳаракатли ўйин.

PROBLEMS OF PSYCHOLOGICAL PROTECTION IN THE ADAPTATION OF CHILDREN TO THE SOCIAL ENVIRONMENT

The article analyzes the features of mental development of preschool children. It is also based on data on the impact of the environment on child development in preparation for school education.

Keywords: Personality, socialization, protection, self-image, sociability, mechanism, emotion, selfishness, tension, attention, game-action.

КИРИШ

Шахсинг ижтимоийлашуви -бу маълум жамиятга мос билимлар, кадрятлар, меъёрлар, хатти-ҳаракатлар тизимидан иборат ижтимоий ҳаётга кириша бориш жараёнидир. Мактабгача ёшдаги болаларнинг ижтимоийлашуви жараёни мураккаброқ бўлиши мумкин. Чунки бола ўз атрофидаги кишиларнинг таъсирига кўра ижтимоий ҳаётга мослаша бошлайди. Болада ижтимоий ҳаёт ва мактаб таълимига мослашишида турли хил вазиятлардаги зўриқишлар, худди катталардай низоли вазиятдан чиқишга интилишлари психологик ҳимояланишга мойилликни юзага келтиради. Психологик ҳимояланиш-шахсинг муқим барқарор ривожланиш тизими бўлиб, у кўрқув ҳисси, хавотир ва низоларни онгли равишда бартараф қилишга йўналтирилганликдир.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ ВА МЕТОДОЛОГИЯ.

Психологик ҳимояланишнинг асосий вазифаси-ижобий “Мен” образини шакллантириш, турли хил ташқи ҳолатлардаги вазиятларни бола онгига таъсир қилинишидан сақланиш, ҳавотирланишни сусайиши ва ўз-ўзини баҳолашни юқори бўлиши билан чегараланади. Психологик адабиётларда ижобий “МЕН” образи тўртта таркибга бўлинади. Яъни:

1. МЕН- ҳимояланган, хавфсиз, соғлом, омадли.
2. МЕН- мустақил, эркин, бўйсунмас, тобе эмас, ўзгалардан нимаси биландир устунрок.
3. МЕН-ақлли, билағон, мослашувчан, вазиятни назорат қилувчи.
4. МЕН-чиройли, таъсирчан, севимли, такрорланмас, бошқаларга ўхшамас, ноёб.

Ижобий “МЕН” болада ўзини эркин ифодалашдаги шахсий тажрибасида намоён бўлиб, психологик ҳимоя механизмини яратади. Ўзини эркин ифодалаш истаги болада илк ёш давридаёқ турли тўсиқларга дуч келиб, у бу вақтда уларнинг ечимини топа олмайди. Айниқса катталар томонидан бола фаолиятини кўплаб танқид қилиниши бунга сабаб бўлади. Болага катталар томонидан ўтказилаётган турли хил таъсирлар унинг табиий ривожланишига тўсиқ бўлади бу эса психологик ҳимояланишни юзага келишга олиб келади. Ҳимояланиш механизмлари қуйидаги ҳолатларда намоён бўлади: таъсирчанлик ва ўз-ўзига таъсир, мулоқотчанлик, барчанинг диққат марказида бўлишга интилиш, кучли ҳиссиётларга бойлиги, мақтанчоқлик, ўзига нисбатан танқидни қабул қилмаслик. Салбий хулқ-атворнинг пайдо бўлиш сабаблари эса ёлғончилик, баҳона излашга мойиллик, ўйламасдан иш тутиш, ўзини салбий ҳаракатларини ошқора кўрсатиш кабиларда кўрина бошлайди.

Психологик ҳимоя механизмининг мураккаблиги шундаки, болада жавобгарлик ҳисси сусаяди, мағрурлик, эгоистлик, қасд олишга интилиш, тез ҳафа бўлиш, қайсарлик, камгаплик, пессимистлик, индамаслик каби салбий сифатлар ҳам юзага келиши мумкин.

МУҲОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Бола ҳимояланиш реакциясининг шаклланишида ота-оналарнинг таъсири юқоридир. Ота-онанинг нотўғри мулоқоти гоҳида болада тушқинлик кайфиятини юзага келтиради. Шунинг учун бола ўзи учун махсус ҳимоя механизмини ишлаб чиқишга мажбур бўлиб, ота-онанинг таҳдид таъсиридан ҳимояланади. Масалан: зулмкор ота таъсирида яшаётган бола ўзини ҳиссий реакциясини

ривожлантириб, итоаткорлиги билан химояланади, унинг барча топшириқларини сўзсиз бажариб, ўзининг “МЕН” химоя механизмидан ташқарига чиқиб кетади. Ёки вазият бошқача тус олиши мумкин. Худди шу ҳолатда бола “МЕН” химоясига ўтиб, ўзини химоя қила бошлайди. Мактабгача таълим муассасасида таълим-тарбия жараёнининг тўғри йўлга қўйилганлиги юқоридаги муаммоларни олдини олишда муҳим омил бўлиб хизмат қилиши лозим. Шу билан биргаликда катталар томонидан кўрсатилаётган ёрдам бола психологик химоясининг асосий бўғини бўлиб қолади.

Юқоридаги ҳолатлар боланинг соғлигига ва унинг тўлақонли ривожланишига салбий таъсир кўрсатади. Хўш шундай экан, боланинг психологик соғлигини химоя қилишнинг қандай усул ва воситалардан фойдаланиш зарур. Яъни боланинг онги ва руҳий ички кечинмаларига салбий таъсир этувчи жараёнлар ечимини қандай топиш мумкин. Ҳар куни бола ҳаётида турли хил вазият ва муаммолар учрайди. Баъзан болага боғлиқ бўлиб, руҳиятидаги бир хиллик, ички ва шахслараро низоларни бартараф этилишига сабаб бўлади. Болаларга катталарга нисбатан бир мунча мураккаброқ чунки улар уч “Олам”да яшайдилар.

1. “Тасаввур” оламида бола нима бўлса, уни шундайлигича ўзи ўйлаганидек қабул қилади.

2. “Болалар жамоаси” оламида бола тасаввуридаги олам бошқачароқ тарзда бўлиб, уйда ва кўчадаги ҳолатлар болалар жамоаси ичида тўғри келмай қолиши мумкин.

3. “Катталар” оламида болалар ўзларини катталар олдида худди кичкина одамчалардек ҳис қиладилар.

Бола ўз ҳатти-ҳаракатлари ечимини топишда ўзи сезмаган ҳолатда муаммоли вазиятга тушиб қолиши мумкин. Болага ўз ички имкониятларидан фойдаланишига ёрдам бериш керак. Яъни, психологик химояланишни турли шакллари, зўриқишни сусайтириш ва болага осойишталик яратиш шунингдек, психик соғлиқни сақланиши ҳақида ҳам қайғуриш даркор.

Психологик химоя ўзига хос филтёр–тозаловчи сифатда намоён бўлиб, у бола онгига фақат салбий таъсир қилмайдиган маълумотларни етказиб беради. Психологик химоя механизмида бола ўзи ва ўзгалар ҳаракати қандай бўлиши лозимлигини онгли равишда фикрлай олади. Ҳаёт тажрибасининг етишмаслиги боланинг руҳий жароҳат олишига сабаб бўлиши мумкин. Буларга катталарнинг бола меҳнатига бефарқлиги, болага ёққан нарсалар катталарга яъни ота-онаси ёки тарбиячисига ёқмаслиги айниқса уларга “Сендан бу иш

чиқмайди” деб танбеҳ беришларини мисол қилиш мумкин. Бу бола қалбини жароҳатлайди ва уни омадсизликка олдиндан “дастурлаб” қўяди. У ўзини ҳеч нимани эплай олмайдиган, нўноқ ҳис қилади ва келажакда ташаббус кўрсатишга кўрқадиган бўлиб қолади. Бу болани ўзига бўлган ишончини сусайтиради. Шунингдек, болани бошқа болаларга таққослаб камситилиши; болага ота-онанинг вақт ажратмаслиги; онаси билан психик боғлиқликни йўқлигини мисол қилиш мумкин. Булар бола организми ва уни руҳиятига таъсир ўтказувчи салбий оқибатлардир. Аксинча, ота-оналар, тарбиячилар болаларнинг ўзига бўлган ишончини юксалтириши керак. Психологик ҳимоя шахсий “МЕН” ни ҳимоясида туради. Бола маълумки, доимо ўзининг юриш-туриши, сўзлари, ҳиссиёти, эҳтиёжи, ижодини, рағбатлантиришларини ёқтиради.

Бола “МЕН”ини ҳимоя қилиш учун турли вазиятларда ўзини назоратдан ва танқиддан сақлаш усулларида ҳам фойдаланишга ҳаракат қилади [3]. Психик ҳимояланишнинг турли шакллари ёки усулларида фойдаланишга мажбур бўлади. Болалар психик ҳимояланиш муаммоларини таниқли психолог олимлар Р.Грановский, Л.Гребенникова, Б.Зейгарник, Е. Романова ва бошқалар ўрганиб, психик ҳимояланиш кўникмаларини ривожлантириш бўйича илмий тавсиялар ишлаб чиққанлар. Мактабгача ёшдаги болаларни ҳимоя реакцияларини онгли равишда шакллантириш учун машғулотларнинг мақсад ва мазмунини асосан психик ҳимоя механизмига йўналтириш керак. Бунда асосан руҳий зарар етказувчи омилларни камайтириб, ўзига баҳо беришни юқори даражада бўлишига, боланинг муваффақиятсиз ҳаракатларини камайтиришга эътибор қаратиш лозим.

Мактабгача ёшдаги болалар билан олиб бориладиган машғулотлар тузилиши қуйидагича бўлиши мумкин.

1. Муаммоли вазиятни яратиш ва муҳокама қилиш.
  2. Болалар қизиқтирган мавзулар бўйича улар билан дўстона суҳбат ўтказиш.
  3. Ўз муаммоларини расм орқали ифодалаш.
  4. Ҳаракатли ўйинлар, релаксация машқлари, фаол ҳаракатлар орқали болаларда ирода ҳулқини шакллантириш ва бу орқали ўзаро ёрдам кўникмаларига ўргатиш.
  5. Машғулотлар 30 дақиқа давомида олиб борилиши зарур.
- Қуйида бундай машғулотлардан намуналар келтирамиз.
Болалар ҳиссиёти ва ҳаракатларига доир машғулотлар.
Машғулотнинг мақсади:

- Болаларда психологик ҳимоя механизмини аниқлаш;
- Улардаги ҳиссий зўриқишни сусайтиришга ўргатиш;
- Ноўрин ҳаракатларни онгли равишда тушинишларини таъминлаш.

Машғулотнинг бориши:

1. Муаммоли вазият: Пўлат ўртоқларига пластилиндан ясалган икки хил шаклни олиб келади. Бу шаклларни ўртоғи Ботир ясаганини айтиб, болалардан бу шакллар ким ёки нима эканлигини топишларини сўрайди. Болаларнинг барча жавоблари диққат билан тинглаб борилади.

Муаммоли вазиятни ҳамкорликда муҳокама қилиш:

- Ботир шакллардан кимни ясаган?
- Болалар нима учун бу шаклларни масхарабоз деб аташди? (чунки ясалган нарса кулгили эди)
- Ясалган нарса ўхшамагандан кейин Ботир нималарни ҳис қилди? (ҳаяжон, қайғу, ачиниш).

Вазият шу тариқа давом этади. Болалар ўзлари ясаган нарсалар ва расмларни эсга олиб, бу вазиятлардаги ҳис-туйғуларини ифодалай бошлайдилар. Тарбиячи болалар жавобларини умумлаштириб, ҳар бир инсон камчиликка йўл қўйиши аммо уни онгли равишда сезиб, тўғрилаш учун ҳаракат қилишларини тушунтириб беради ва доимо камчиликларни бартараф этишда бошқаларга зарар етказмасликларини таъкидлайди.

Болаларга машғулот давомида қуйидаги маслаҳатларни бериб бориш мумкин:

✚ Агар сен ноўрин ҳаракат қилиб, айб иш қилган бўлсанг, ундан ўзинг ҳам уялаётган бўлсанг, бундай вазиятда энг яхши йўл ўз айбингни тан олиб, кечирим сўрашдир. Шунда яқинларинг ва дўстларинг сени кечиришади.

✚ Ўзингни тинчлантириш учун эса қулайроқ ўтириб, кўзларни юмган ҳолда оҳиста нафас олишдир. Бунда нафас олганда 5 гача, нафас чиқарганда эса 7 гача санаш тавсия этилади. Бу жараёнда бола психик механизмининг ҳимояланиши тезлашади [1; 37].

ХУЛОСА

Катталар ва тарбиячилар боланинг ҳаёт йўлидаги ҳар бир ҳаракатини доимо рағбатлантириб уларнинг ўзига бўлган ишончини юксалтириши лозим.

Боланинг психик ҳимояланиши ўз “МЕН”лигини қабул қилиш ва буни бошқалар ҳам қабул қилишларига эришишидир. Лекин бола баъзан ўзини ўзligидан ҳам ортиқроқ даражадаман деб ўйлаб, танқидга эътибор бермайди, йўқ нарсаларни ҳам худди

хаёлидаги “МЕН” каби ҳимоя қилаверади. Психик ҳимояланиш боланинг тўлақонли шахс бўлиб шаклланишида асосий омил бўлиб хизмат қилади. Болалар ўзларининг ҳимоя воситалари билан бир-бириларидан фарқланадилар: иродали болаларда бу нарса уларнинг мулоҳазакорлиги, доимий ижобий ҳаракатдаги фаолиятлари билан намоён бўлади, ўзига ишончи суи бўлган болалар эса бепарқилиги ва бепарволиги билан ажралиб туради.

REFERENCES

1. Авдеева Ю.В. Коммуникативное развитие детей 5-7 лет.М.: Сфера, 2012-64 с.
2. Васильева М.А., Гербова В.В., Комарова Т.С. Программа воспитания и обучения в детском саду. М.: Мозаика-Синтез, 2005. – 208 с.
3. Давлетшин. М.Г., Ш.Дўстмухамедова ва бошқ. Ёш даврлари ва педагогик психология. Ўқув методик қўлланма.-Т.: 2004-129 б.
4. Хурвалиева, Тармиза Латиповна. "МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ АТРОФ ОЛАМ БИЛАН ТАНИШТИРИШНИНГ САМАРАЛИ ЙЎЛЛАРИ." Academic research in educational sciences 3 (2020): 931-936.
5. Хурвалиева, Т. Л. (2021). МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРНИ АТРОФ ОЛАМ БИЛАН ТАНИШТИРИШ МАЗМУНИ ВА КОМПОНЕНТЛАРИ. Academic research in educational sciences, 2(3), 205-210.
6. Хурвалиева Т.Л. Мактабгача ёшдаги болаларни атроф олам билан таништириш моделининг инновацион тузилмаси ва мазмуни. Муғаллим ҳам узлуксиз билимлендириш илимий-методикалык журнали. Нукус.2022.№1. 133-137 бетлар.
7. Хурвалиева Т.Л. Мактабгача ёшдаги болаларни атроф олам билан таништиришнинг методик жиҳатлари. Ўзбекистон Миллий университети хабарлари.Тошкент.2022.№2.[1/2/1]. 263-266 бетлар
8. Хурвалиева Т.Л. Use of integrated tasks in preparation of preschool children on environment. International journal of innovative research in Science, Enjeenering, and texnology, India. 2022.№3. 2331-2334 v.
9. Хурвалиева Т.Л. Мактабгача ёшдаги болаларни атроф олам билан таништириш тамойиллари ва самарали йўллари. Та'лим, fan va innovatsiya. Маънавий-маърифий, илмий-услубий журнал. Тошкент. 2022 йил№3. 12-18 бетлар.

10. Хурвалиева, Т. Л. (2022). Болаларни мактаб таълимига тайёрлашда атроф оламнинг таъсири. *Academic research in educational sciences*, 3(6), 290-294.
11. Хурвалиева Т.Л. Мактабгача ёшдаги болаларни атроф олам билан таништириш тамойиллари ва самарали йўллари. Таълим фан ва инновация. Маънавий –маърифий, илмий-услубий журнал. Т.2022 №1-сон. 12-17 бетлар.
12. Latipovna, K. T., & Abdurashidovna, M. D. (2022). WAYS OF INTRODUCING PRE-SCHOOL CHILDREN WITH ENVIRONMENTS. *British View*, 7(2).
13. Khurvalieva, T. L., Nosirova, R. K., Khamidovna, N., & Maripova, M. J. A. (2022). POSSIBILITIES OF USING ART THERAPY IN PRESCHOOL EDUCATION. *Ann. For. Res*, 65(1), 5842-5848.
14. Хурвалиева, Т. Л. (2019). Мактабгача ёшдаги болаларнинг психик ривожланишига оид назариялар. *Современное образование (Узбекистан)*, (7 (80)), 23-30.
15. Хурвалиева, Т. Л. (2022). МАКТАБГАЧА ЁШДАГИ БОЛАЛАРДА СЕНЗИТИВ РИВОЖЛАНИШ ДАВРЛАРИНИНГ ЎЗИГА ХОС ЖИҲАТЛАРИ: <https://doi.org/10.53885/edinres.2022.9.09.039> Хурвалиева Тармиза Латиповна Чирчиқ давлат педагогика университети, педагогика фанлари доктори (DSc), доцент Холматова Салима Қо'зибоевна Чирчиқ давлат педагогика университети “Болалар спорти” кафедраси ўқитувчиси. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (9), 292-297.
16. Хурвалиева, Т. Л. (2022). МАКТАБГАЧА YOSHDAGI BOLALARNI ATROF OLAM BILAN TANISHTIRISHDA MILLIY VA XORIJIY TAJRIBALAR: Хурвалиева Тармиза Латиповна, Педагогика фанлари доктори (DSc), Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasida dotsenti, Teshabaeva Zamira Sobirovna, Toshkent viloyati Chirchiq davlat pedagogika instituti Maktabgacha ta'lim metodikasi kafedrasida katta o'qituvchisi. *Образование и инновационные исследования международный научно-методический журнал*, (7).